

“Dağ Çiçekleri”ni Vatandaş Yapmak!

Delal Aydın

Dağ Çiçeklerim (anılar)
Yazar: Sıdika Avar
Ankara: Öğretmen Dünyası, 2004

Katıldığı bir televizyon programında Türkan Saylan, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin “PKK sempatizanlarına burs sağladığı” iddiasına karşı “Biz onları vatandaş yaptık!” diyerek derneğin çalışmalarını savunuyordu.¹ Gerçekten de eğitim sistemi yoluyla (çokça hiyerarşik) bir vatandaşlık rejiminin tasarımı ve hayata geçirilmesi tüm modern devletler gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel bir politikası olmuştur. Bu yazı, erken Cumhuriyet döneminin ünlü öğretmeni ve uzun yıllar boyunca Milli Eğitim müfredatının Türkçe okuma parçalarında kendisine yer bulan Sıdika Avar'ın anı kitabı *Dağ Çiçeklerim*'in kısa bir değerlendirmesini içermektedir. Böylece, devlet elitlerinin ulus inşa sürecinde Kürtleri geleneksel olarak konumladıkları pozisyon ya da başka bir deyişle “henüz” vatandaş olarak tanınmayan Kürtlerin vatandaş yapılması için itildikleri pozisyon daha iyi anlaşılabilir.

İdealist bir Cumhuriyet öğretmeni olan Sıdika Avar tayinini, Dersim harekâtından hemen sonra, 1939 yılında, Elazığ Kız Enstitüsü'ne yaptırır. *Dağ Çiçeklerim*, Avar'ın bu enstitüdeki yaklaşık yirmi yıllık deneyimini aydınlat-

1 Her Açından programı, Star TV, 26.04.2009.

maktadır. Avar'ın kızı Banu Görk ve yayınevinin yazdığı önsözlerden anlaşıldığı üzere kitap, Avar'ın Cumhuriyet'in ideallerini yerine getirmekteki azmini ve cesaretini göstermek için yayınlanmıştır. Diğer taraftan *Dağ Çiçeklerim* bize erken Cumhuriyet döneminde devlet elitlerinin Kürtlere yönelik yaklaşımını, eğitim yoluyla neleri hedeflediklerini ve dahası bunun Kürt kızlarınca Elazığ Kız Enstitüsü'ne bağlı yatılı bölüm özelinde nasıl deneyimlendiğini anlamamız açısından eşsiz bir kaynak sunmaktadır.

Avar'ın hedefi, kitap boyunca defalarca belirttiği gibi, Enstitü'ye aldığı kızlar vasıtasıyla bölge insanını “medenileştirmek” ve bölgede Türkçeyi egemen hale getirmektir. Bunun için Avar daha önce jandarma tarafından yapılan işi yapmakta, gerektiğinde katır sırtında gezerek harekât bölgesi dâhilindeki Tunceli ve Bingöl'e bağlı okulsuz köylerden Enstitü'de öğrencisi yapacağı kızları toplamaktadır. Okuldaki kontenjanın hangi köylerdeki kızlarla doldurulacağı valiler, kaymakamlar ve millî eğitim müdürleriyle birlikte tespit edilmektedir (s. 400). Avar'ın gezip gördüğü köylerle ilgili “Kir, kir, kir içindeler. Yaşayışları ilk çağ insanları gibi!” (s. 155) türünden betimlemeleri Kemalist oryantalizmin iyi birer örneğini oluşturmaktadır.² Bu kızlar, okula getirildikten sonra yıkanıp temizlenmekte ve yeni giysileriyle birlikte ev işleri ve Türkçe derslerinin ağırlıkta olduğu bir eğitime tabi tutulmaktadırlar. Kuşkusuz kitabın en ilginç özelliklerinden biri -üçüncü dünyadaki sömürgeleri üzerine Avrupalıların hazırladıkları resimli neşriyatı andırıncasına- Avar'ın kızların okula ilk geldiği günlerde çektiği kendi deyimiyle “ilk çağ insanları gibi” görünen “önce” ve okuldaki eğitim süreciyle “medenileşmeleri” sonucunda çektiği “sonra” resimlerine yer verışı. Nitekim tüm bu çabaları sonucunda Avar, dönemin gazeteleri tarafından kendisine verilen “bir numaralı Türk akıncısı”, “Türk misyoneri” gibi unvanları fazlasıyla hak etmiş gibidir. Mezunlarından birinin çocuğuyla ilgili söyledikleri ise tüm bu çabalarının altında yatan devletin asimilasyonist toplumsal mühendislik projesini oldukça açık bir şekilde göstermektedir:

Ana kumraldı, çocuğu sarışındı ve çok güzel Türkçe konuşuyordu. Şehir çocukları gibi saç-başı, giyimi düzgündü. Demek ki Ata'nın dediği olmuş, eve Türkçe ile görgü ve bilgi ana ile girmişti (s. 67).

Devlet, vatandaşlığın temel gereklilikleri olan değerleri eğitim sistemi vasıtasıyla aktarmaktadır. Fiona Wilson da modern devletin mekânsal ve ritüel olarak okullarda yeniden inşa edildiğine dikkati çekmektedir. Wilson bunu şöyle ifade etmektedir:

Modern devlet bürokrasisi için okul, devlet tarafından etkinlikle yönetilen toprakların bir simgesi ve devlet, ulus ve vatandaşlığa dair fikirleri aktaran bir kurum haline gelmiştir... Okul ulusun sembollerinin korunduğu ve düzenli olarak sergilendiği yerdir. Burada çocuklar, bayrağı selamlayarak, ulusal marşı duyduklarında hazır olda bekleyerek, millî günlerde uygun adım yürüyerek

2 Bahsi geçen iç oryantalizmin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. bu sayıda Welat Zeydanlıoğlu, Beyaz Türk'ün Yüku: Oryantalizm, Kemalizm ve Türkiye'de Kürtler.

ve ulusal tarih, coğrafya ve ulusal anma günleri hakkında eğitim görerek vatandaş olmayı öğrenirler (Wilson, s. 313).

Anlaşıldığı kadarıyla, eğitim sistemi aracılığıyla okul çocuklarından “uysal vatandaş” yaratma hedefi, Türk ulus devletinin birliği açısından son derece sorunlu olan 1938 yılı sonrası Dersim bölgesinde de yürürlüğe konmuştu. Kitabın bir bölümünde Avar, İsmet İnönü’nün, Mustafa Muğlalı, Nihat Erim, valiler ve Elazığ milletvekilleri ile birlikte okula yaptığı bir ziyareti anlatmaktadır. Bu ziyarette Tuncelili bir kızın İnönü’nün elini öpmesi üzerine bir milletvekilinin söyledikleri oldukça çarpıcıdır: “Bu el, silah tutmaz, bu el kılıç tutmaz, bu el dost eli, bu yürek dost yüreğidir! Kalem tutar, iğne tutar”(s. 130). Yani elin sahibi, isyankar ana-babalarının aksine, “dosttur;” uysal, okuryazar ve üretkendir. İsyancı Kürtlerin kontrol altına alınmasında eğitime atfedilen rol yine Avar’ın anlatılarından, Dersim harekâtının komutanı ve Elazığ, Tunceli ve Bingöl’ü kapsayan isyan bölgesinin Umum Müfettişi Abdullah Alpdoğan’ın Elazığ Kız Enstitüsü’ne özel bir önem vermesinden de anlaşılmaktadır (s. 56-60).

Bu noktada erken Cumhuriyet döneminde kadınların eğitimine dair son derece hayati bir meseleyi, Cumhuriyet’in ataerkil niteliğini, gözden kaçırmamamız gerekiyor. Zehra Arat’ın belirttiği gibi Kemalist reformların hedefi kadınları özgürleştirmek, kadın bilincini ve kadın kimliğini geliştirmek değil, onları eğitim ve becerilerle donatarak daha iyi eşler ve anneler yaratmak ve bu yolla da Cumhuriyet ataerkisine katkı sunmalarını sağlamaktır (Arat, 1997: 51). Nükhet Sirman da bu kadınların esasta eş ve anne olarak kabul edildiği görüşüne katılıyor, ama aynı zamanda onlara yeni ulusun eğitimcileri yurtsever vatandaşlar gözüyle bakıldığının da altını çiziyor (Sirman, 1989: 52). Bu noktada Kız Enstitüleri modern ve yurtsever eşler ve anneler yetiştirmekte önemli bir işleve sahip olmuş görünüyor.³ Kürt kızlarının eğitim gördüğü Elazığ Kız Enstitüsü’nün yatılı bölümünün bu açıdan bir istisna oluşturmadığını Avar’ın anlatımlarından çıkarabiliyoruz. Verilen derslerin niteliğinin yanı sıra kızların çoğunun, çok başarılı oldukları için köylere öğretmen olarak atanan bazı örneklerin dışında, mezun olduktan sonra ev hanımı oldukları gerçeği bu kızların geleneksel konumlarından kurtulamadıklarını açıkça göstermektedir.

Dağ Çiçeklerim, Dersim’in köylerinden yatılı okutmak için kız öğrencilerin toplanmasıyla neyin hedeflendiğinin yanı sıra buna nasıl tepki gösterildiğini görmemiz açısından da bize önemli bir olanak sunuyor.⁴ Öncelikle köylerde kızların toplanmasına ciddi bir direnç gösterildiğini belirtmek gerekiyor. Avar, özellikle de ilk yıllarda öğrenci bulmakta büyük zorluk yaşadığını anlatmaktadır. Köylüler, Avar’ın [devletin] kızları toplamak için geldiğini duyar duymaz on iki ve üstü yaşlardaki kızlarını evlendirmek (s. 157) gibi kaçınma yollarının yanı sıra açık direnişler de gösterirler. Bu noktada, köylüler arasında kızların

3 Kız Enstitüleri ile ilgili dikkat çekici bir çalışma için bkz. Akşit, Elif Ekin . Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi, İstanbul : İletişim, 2005.

4 Belirtmekte yarar var ki kitap, 1188 sayfalık günlüğün yanı sıra içinde belgeler ve yüzlerce fotoğraftan oluşan bir dosyadan derlenmiştir (s. 10).

İngilizlere ve Ruslara verilecekleri ve bu yolla Kürt dölünün bozulacağı yönünde söylenti yayılması oldukça dikkat çekicidir (s. 143-4). Sıdika Avar'la Bingöl'lü bir köylü arasındaki tartışma ise söz konusu asimilasyonist toplumsal mühendislik projesinin pronatalist, cinsiyetçi, prodüktivist, paternalist ve direniş halinde dayatmacı yönlerini çok iyi özetlemektedir:

Köylü: Biz halimizden hoşnutuz. Hükümet bizim kızları okutup da ne edecek?

Avar: Size bilgili, marifetli hanımlar yetiştirecek, her şeyi bilen, çocukları iyi büyüten, hastalara bakmasını bilen, evdekilerin giyeceklerini diken bir hanım.

Köylü: Bundan hükümete ne fayda?

Avar: Çook.... Nüfus çoğalması, iyi çalışıp iyi kazanınca vergi de çoğalır. Şimdiki gibi hastalık gelince sapı sapır ölüp toprağa düşmeme... Sıtmadan kurtulma ve iyi yaşama...

Köylü: Ben iyi yaşamışım kötü yaşamışım hükümete ne?

Avar: Her ev de hükümetin, devletin bir çocuğudur. Aile olmazsa millet olur mu? Millet olmazsa hükümet olur mu?

...

Köylü: Hükümet zorla kız almaya kalkarsa burada isyan çıkar diye düşünmez mi?

Avar: Sekiz sene evvel isyan zamanında bile Tunceli'de jandarma ile zorla kız toplayıp okula getirdi hükümet. Bir tanesi bile gık diyemedi (...) Artık isyan misyan beş para etmez ağalar. Şeyh Sait isyanının sonu ne oldu? (s. 170-171)

Enstitüde eğitim gören kızlar açısından bakıldığında Avar'ın çabalarının boşa gitmediği anlaşıyor. Enstitü'nün yatılı bölümünden mezun Kürt kadınlarla yaptığı mülakatlara dayanan çalışmasında Sevim Yeşil, okulun Türk dilini ve kültürünü bu kadınlara benimseterek onları Türk kültürüne entegre etme hedefini başardığını iddia etmektedir (Yeşil, 2003). Benzer bir şekilde Avar da eski öğrencilerin Kürtçe bilmekten utanıyor olduklarını gözlemlemiştir (s. 105). Bu açıdan, belki de en vahimi kızların üçünün okuldaki şekillenmeleriyle kendi çevreleri arasındaki uyumsuzluğa katlanamadığı için intihar etmeleridir. Avar, bunları medeniyet hamlesinin ilk kurbanları olarak selamlamaktadır (s. 395). Çok sevdiğine kuşku duymadığımız kızlarının (dağ çiçeklerinin), kendi dillerinden utanır hale gelmeleri ve yaşam algılarında oluşan derin uçurum dolayısıyla intihar etmeleri, Avar tarafından "medenileşmenin bir yan etkisi" olarak görülüp sineye çekilmiş görünüyor. Medenileş(tir)mek yolunda "istenmese de ödenmesi gereken hasar"ın (*collateral damage*) göze alınması gerektiği düşüncesinin Kemalist söylem içindeki gücü ve bunun ne kadar tahrip edici olabileceği Elazığ Kız Enstitüsü örneğinde bir kez daha açığa çıkmaktadır.

Dağ Çiçeklerim'in değerlendirmesini kitapta yer alan ve Cumhuriyet'in asimilasyoncu karakteriyle başa baş giden, hatta eğitim verilerine bakıldığında daha hâkim olan, dışlayıcı karakterini gözler önüne seren bir alıntıyla bitirmek istiyorum. Bingöl Valisi'nin teftişinde Sıdika Avar'ın tüm idealist çabalarını

boşa çıkaran bir kırılma yaşanır:

Bir gün Bingöl Valisi Sayın Şahinbaş gelmişti. Yatılı son sınıfa girdi. Kızlar saygı ve sevgi bakışlarıyla ayağa kalktılar. Vali Bey sordu:

— Kürt kızları mı bunlar?

Çocukların bakışlarındaki sevgi derhal değişti, gittikçe hainleşti.

—Tunceli’nin Türk kızları efendim.

Vali Bey devam ediyordu:

—Babalarınızın, dedelerinizin isyan ederek yaptığı hataları gördünüz, canlarıyla ödediler.

Ben sözü kesmek isteğiyle,

—Aman efendim, bu çocukların babası değil, bunlar şerefli...

—Nasıl değil? Hepsı Kürt değil mi? Sizler böyle hareket ederseniz...

Sözünü kesmek için bir iki defa karıştıysam da o devam etti,

—Hükümet çok kuvvetlidir. Hepinizi yok eder!

Daha sonra Avar yanlarına gittiğinde kızların gözyaşları arasında sorduğu sorulardan biri de şudur:

—Hani siz “hepimiz Türküz” diyordunuz? (s. 207).

Avar’ın çektiği “önce” ve “sonra” fotoğraflarından bir örnek.

Kaynakça

- Arat, Zehra. 1997. *Deconstructing Images of the Turkish Women*. New York: St. Martin Uni. Pres. Aktaran, Sevim Yeşil, s. 51.
- Sirman, Nükhet. 1989. Feminism in Turkey: A Short History. *New Perspectives on Turkey*, Fall, Vol. 3, No 1, s. 1-34. Aktaran Sevim Yeşil, s. 52.
- Wilson, Fiona, 2001. *In the Name of the State? Schools and Teachers in an Andean Province, States of Imagination*, ed. Thomas Bloom Hansen and Finn Steppuurt, Durham, NC: Duke University Press, s. 313-344.
- Yeşil, Sevim. 2003. *Unfolding Republican Patriarchy: The Case of Young Kurdish Women at the Girls Vocational Boarding School in Elazığ*. (Cumhuriyetçi Ataerki’nin Çözümlemesi: Elazığ Yatılı Akşam Kız Sanat Okulu’ndaki Kürt Kadınlar Üzerine Bir Çalışma). ODTÜ: yayınlanmamış master tezi.